

السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ

شخصے بہ فریب خود را بہ لباس اہل سنت و انمودہ سنہ را بہ نکاح خود آوردہ زن چوں بواقع مطلع گشت و رخص مرد بر آن ظاہر گردید، از صحبت آن نفرت کرد پس زن مالک امر خود است یا نہ۔

الجواب بعون الوهاب بشرط صحة السؤال

و علیکم السلام ورحمۃ اللہ وبرکاتہ!

الحمد لله، والسلامة والاسلام على رسول الله، أما بعد!

در صورت مرقوم چوں زن بر خلاف آنچه او ظاہر کردہ مطلع شد اختیار میدارد، و مالک امر خود هست۔

قال المحقق في الدر:

قلت وأفاد الجعفی أنها لو تزوجته على أنه حر أو سني أو قادر على المحرم أو النكاح فبان بخلافه، أو على أنه غلام، بن فلان فإذ هو لقيط أو ابن زنا، كان لها الخيار فيحفظ۔ انتهى۔ والله أعلم، أجاب بذلك۔

محمد محفوظ الله من احفاد القاضي محمد شفاء الله الهادي يتي۔

جواب صحیح است، زیرا کہ تلک شخص مذکور کہ بیان مذہب اہل سنت کردہ در معرض شرط واقع شدہ، و ہر گاہ شرط مفقود گردید زن را اختیار ثابت گشت۔

إذا فأت الشرط فأت الشرط، كما لا يخفى على ماهر الشريعة الغراء۔

مواہیر ابن ہر چہ مارکس بر جواب استفتا بخوند۔

محمد عبد الرب، سید محمد نذیر حسین، عبدہ محمد قطب الدین خان، محمد لطف اللہ

جواب اول مطابق سوال نیست، چه سائل سوال از این امر نمی سازد کہ آیا نکاح سنہ از را فسخی جائز شد یا نہ، بلکہ آن مالک امر خود است۔ و مجیب در جواب آن اگر چه حکم مالک شدن زن امر خود را دادہ، مگر عبارت در مختار مطابق آن نہ افتادہ، زیرا کہ معنی "کان لها الخيار" اینکہ آن زن را اختیار تقریق است، کہ نزد حاکم مراحفہ کردہ مفارقت سازد، و همچنین عبارت در ہمیں معنی مستعمل می شود، نہ این کہ نکاح نافذ نیست۔

و جواب دوم غلط است، چه قاعدہ "إذا فأت الشرط فأت الشرط" در معاملات است نہ در نکاح۔

علامہ عبدالمولیٰ دمیاطی تلمیذ طحاوی در تعلیق الانوار می نویسد:

قوله كان لها الخيار فيه أن ما ذكر شرط لا يقتضي العقد۔ فيصح النكاح ويحل الشرط، لأن النكاح مالا يبطل بالشرط الفاسدة، وإن قلنا إن الزوج كان عارفا بغرور، لا يلوجب الرجوع إلّا في ضمن عقد المعاوضة، أو عقد يرجع نفعه إلى العاقبة، كما ذكره۔ انتهى، والله أعلم بالصواب۔

حرره محمد عبدالحی عفا الله عنه

ہوالملم للفق۔ برابرہاب فطانت مخفی نمائد کہ بر جواب اول وثانی اعتراض معترض نیست مگر بناء علی الغفلة، یا آنکہ بمقابلہ جواب سند المحدثین شیخ الکل حضرت سید محمد نذیر حسین رحمہ اللہ تعالیٰ لب اعتراض کشودن باعث فخر و مہمات شمرد، و گرنہ جواب اول عین مطابق سوال است، و جواب ثانی سراسر صواب۔ و وجہ دوم جواب ثالث کہ معترض آن را صحیح گفتہ، صحیح و مطابق سوال نمی توان شد، مگر آنکہ جواب اول با جواب ثانی باین وجہ منضم و ملحق گردانیدہ شود، والا این وجہ در جواب سوال مذکور محض ناکافی و بے معنی خواہد شد، و تحقیق اینست کہ سائل می پرسد کہ شخصے بہ فریب خود را بہ لباس اہل سنت و انمودہ سنہ را بہ نکاح خود آوردہ، زن چوں بواقع مطلع گشت و رخص مرد بر آن ظاہر گردید از صحبت آن نفرت کرد۔ پس زن مالک امر خود است یا نہ؟ (یعنی زن اختیار فسخ نکاح بای وجہ من الوجہ دارد یا نہ؟) کما ہو بتبادر من لفظ السؤال) پس مجیب اول جواب داد کہ زن اختیار می دارد و مالک امر خود هست۔ داین جواب را معترض غیر مطابق سوال قرار داد: فیالجب کہ سائل می پرسد کہ زن مالک امر خود است یا نہ، و مجیب گوید زن مالک امر خود است، پس چه جواب اصرح و مطابق سوال و بہتر از این جواب خواہد گشت؟ چنانچہ معترض خود این جواب را اول غیر مطابق سوال گفتہ بازی گوید کہ مجیب در جواب آن اگر چه حکم مالک شدن آن امر خود را دادہ، مگر عبارت در مختار مطابق آن نہ افتادہ الخ۔ ازین جا معلوم شد کہ اعتراض عدم تطابق میان سوال و جواب غیر واقع است۔

اما این ایراد کہ عبارت در مختار مطابق آن نہ افتادہ عجیب تر از اعتراض سائل است۔ و در تخییر افکند، کہ از امثال معترض این چنین اعتراضات چه وجہ بخونہ؟

زیرا کہ عبارت در مختار:

”إنها لو تزوجها على أنه حر أو سبي أو قادر على المحرم والمنقضية فبان بخلافه، أو على أنه فلان بن فلان، فإذا هو لقيط أو ابن زنا كان لها الخيار“ انتهى.

دلیل صریح است بر جواب مجیب، که زن اختیار فسخ نکاح دارد، و مالک امر خود هست اما معنی قوله ”لها الخيار“ اینکه زن را اختیار تفریق است، که نزد حاکم همراه کرده مفارقت سازد، چنانچه معترض بیان کرده. و این ادعا که بهمنین عبارت در همین معنی مستعمل می شود، بدو وجه خدوش است.

اولاً اینکه جمله ”لها الخيار“ عام است، پس تخصیص آن به اختیار تفریق بهنیکه نزد حاکم همراه کرده مفارقت سازد ترجیح بلامرج است و تخصیص بلا تخصص.

ثانیاً علامه ابن عابدین در رد المحتار علی الدر المختار تحت قوله ”لها الخيار“ میگوید:

”ونقلنا عن الظهیری لو اتسب الزوج لها نسبا غیر نسب فان ظهر وونه وحولیس یکنو، فنجح الفسخ ثبات للکل، وان کان کثوفنجح الفسخ لها دون الاولیاء، وان کان ظھر فوق ما خبر فلا فسخ لاحد“

پس معلوم شد که در تمام موارد از اختیار اختیار فسخ است، چنانکه مجیب استدلال گرفته. و علی سبیل التفریل اگر تسلیم کرده شود که معنی ”فلها الخيار“ همون است که زن را اختیار تفریق است که نزد حاکم همراه کرده مفارقت سازد، چنانکه معترض گفته، بتاجم مجیب را ازین استدلال کردن صحیح است، چه سوال این است که درین صورت زن را در امر خود اختیار می بست یا نه؟ و مجیب جواب داد که زن را اختیار هست، و مالک امر خود است. و از این عبارت بهمنین مالک شدن زن در امر خود ظاهر می شود، عام ازین که همراهه نزد حاکم بهنیکه اتفاق افتد، این بود تحقیق جواب اول.

و اما جواب ثانی که بمنزله دلیل است بر جواب اول، معترض آن را غلط قرار داده بر بناء قول علامه عبدالمولی دمیاطی، و گفت که قاعده ”إضافات الشروط للمشروط“ در معاملات است نه در نکاح، حالانکه این کلیه در تمامی معاملات دنیا و دین نافذ است، چه بیوع و چه عتق و چه نکاح و غیر ذلک، حتی که در مبایعه علی الاسلام رسول الله ﷺ بر جریر بن عبد الله شرط نموده که:

”النصح لكل مسلم“ رواه البخاری.

لیکن در نفوذ و لزوم شرط و از بطلان آن باطل گشتن مشروط اصلی است، و آن اینکه هر شرطیکه صحیح بود بمتی مشروط بر قواعد و اصول شرعیه آن شرط نافذ و لازم است و از فوت آن فوت مشروط لازم نه آید، و هر شرطیکه فاسد بود و بر قواعد و اصول شرعیه صحیح نه باشد، آن شرط نافذ و لازم نیست و از فوت آن فوت مشروط لازم آید، عام ازین که در نکاح باشد یا غیر آن. پس جمله مشروط که صحیح باشد در نکاح نیز نافذ خواهد شد، بهمنین اشراط در امر نکاح هم صحیح است چنانکه در دیگر معاملات.

کما روی البخاری عن عقیبة بن عامر قال قال رسول الله ﷺ: أحق الشروط أن توفوا به ما استحلتم به الفروج. انتهى.

وقال عمران مطلق الحق عند الشروط، ولك ما شرطت. أخرجه البخاری.

وقال یعنی فی شرح البخاری تحت باب الشروط فی النکاح: أي هذا باب فی بیان الشروط التي تشترط فی عقد النکاح، وحی علی أنواع: منها ما یجب الوفاء به بحسن العشرة، ومنها ما لا یلزم کسوال طلاق اختفا، ومنها ما هو مختلف فیه مثل أن لا یتزوج علیها.

وقال ابن الهمام فی فتح الله فی فصل الکفاءة فی النکاح: وإذا زوجت امرأة نفسها من غیر کفو فلا أولیاء وإن لم یکنوا محارم کابن العم أن یفرقوا من غیرها ودفعا للعار عن أنفسهم، ألم یجئ من الولی دلالة الرضا. کتبیضة المحرم أو المنقضة أو النجاسة فی أحدهما وإن لم یتقبض، وکالتحیض ونحوه، کما لو زوجها علی السکت، فظهر عدلها. بخلاف إذا اشترط العاقد الکفاءة أو آخره الزوج بها، حیث کان له التفریق، أما إذا لم یشرط ولم یخبره فذكر فی الفتاوی الصغری فیمن زوجها نفسها من لا یعلم حاله فإذا هو عبد مآذون فی النکاح لیس لها الفسخ. بل للأولیاء أو زوجها الأولیاء بمن لا یعلمون حاله، ولم یخبرهم بحریته ورقه، فإذا هو عبد مآذون لری فی النکاح، لیس لهم الفسخ، ولو أخبر بحریته أو شرطوا ذلک فظهر بخلافه کان للعاقد الفسخ. الخ

وقال المحضی فی الدر المختار:

”فلو نکحت رجلا ولم تعلم حاله فإذا هو عبد الخيار لها بل للأولیاء، ولو زوجها برضاها ولم یعلموا بدم الکفاءة ثم علوا الخيار لإحد، إلا إذا شرطوا الکفاءة أو آخرهم بما وقت العقد فزوجها علی ذلک ثم ظهر أنه غیر کفو کان لهم الخيار“ انتهى.

و نیز حضرت شعیب در تزویج دختر خود با حضرت موسی اشراط بشت حج نمودند.

قال الله تعالی:

قَالَ اِنَّ اُرِيْدُ اَنْ اُنْكِحَ اِمْرَاَةً اَتَيْتُ ثَمِيْنًا عَلٰى اَنْ تَاْخُذَ بِيْ ثَمِيْنٍ فَاِنْ اَنْتُمْ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَاِنْ اُرِيْدُ اَنْ اُشْرِكَ عَلَيْكَ سِتْرِيْ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ مِنْ الصّٰلِحِيْنَ ۝ قَالَ ذٰلِكَ بَعْضُ الَّذِيْ اَتَيْتُكَ فَلَا تَعْدُوْا عَلٰى وَاَلَدِ عَلٰى مَا تَقُوْلُوْا ۝ كَيْلًا ۝ فَلَمَّا قَضٰى مُوْسٰى اَلْاَجَلَ وَسَارَ بِأَخْلَافِهِ اَلَا يَرٰ

و هر شرطیکه صحیح و مما یتقضیه العقد نباشد بلکه فاسد باشد، ادائے آن در امر نکاح نیز لازم نیست، و قاعده ”إضافات الشروط للمشروط“ در آن مترتب نخواهد گشت.

کما روی البخاری ”عن أبی حریرة نھی رسول الله ﷺ عن التلقی، وإن یتناع المحاجر للأعرابی، وإن تشترط المرأة طلاق اختفا، وإن یتسام الرجل علی سوم أخیه، ونهی عن البش و عن التصریة“ انتهى.

چنانکه در غیر نکاح ادائے این چنین شروط لازم و نافذ نمی شوند، چنانچه ولاء بریره رسول الله ﷺ برائے عائشه صدیقه قرار دادند، و مشروط فاسد را که مالکان بریره بر حضرت عائشه بحق و لا یسته بودند عن عمره ﷺ باطل فرمودند.

کما روی البخاری عن عائشه رضی الله عنها قالت دخل علی بریره و حی مکاتبه، فقالت: یا أم المؤمنین اشتري فی ان أھلی یمیعو فی أعتقین، قالت نعم قالت: أھلی لا یمیعون حتی یشرطوا ولأی، قالت: لا جیبلی فیک، فسمع ذلک النبی ﷺ أو بلغه فقال: ما شأن بریره؟ فقال: اشتريها فأعتقها، ویشترطوا ما شاءوا، قالت: فاشتریتها فأعتقها، واشترط أهلها ولاءها، فقال النبی ﷺ: الولاء لمن أعتق وإن اشترطوا ما یشترط. انتهى.

الحاصل قاعده "إذافات الشروط" در امر نکاح نیز بجا و درست و سراسر صحیح است، بشرطیکه شرط صحیح و مما یقتضیه العقد باشد، و در صورت مسؤلہ چنین است زیرا کہ اقرار مرد نکاح بذهب البسنت در معرض شرط واقع شدہ، و کلام شرط ازین صحیح تر و واجب الاداء خواهد گشت؟ چہ این شرط شرط الکفاۃ فی الدین است، و اعتراض معترض از جادۃ انصاف متجاوز گشتہ لائق قبول نماند۔ کاش معترض اگر در ہر دو جواب بہ عین انصاف نظر نمودے، بلکہ در عبارت علامہ دمیاطی ہم تامل فرمودے، از این چنین غلط فاحش و زلل فاش محفوظ ماندے، چہ علامہ دمیاطی خود شروط را بقید فاسد و لا یقتضیه العقد مخصوص و مقید سانئہ می گوید کہ:

"قوله كان لها الخيار فيه ان ما ذكره شرط لا يقتضيه العقد، فيصح النكاح وبطل الشرط، لأن النكاح مما لا يبطل بالشروط الفاسدة" الخ

والله اعلم وعلمه اتم۔ ابو الطیب محمد شمس الحق

حدا ما عینی واللہ اعلم بالصواب

[مجموعہ مقالات، و فتاویٰ](#)

صفحہ نمبر 696

محدث فتویٰ

